

RECEPCIJA ULPIJANOVE DEFINICIJE PRAVEDNOSTI U HRVATSKIM SREDNJOVJEKOVNIM IZVORIMA

Prof. dr. sc. Marko Petrak *

UDK 340.114(497.5)(091)
34(37)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: ožujak 2005.

Cilj rada jest analizirati recepciju znamenite Ulpijanove definicije pravednosti (iustitia) u hrvatskim srednjovjekovnim izvorima. Kako bi se što preciznije odredilo značenje navedene definicije u odnosnom razdoblju, autor prethodno raščlanjuje njezino izvorno značenje u klasičnom rimskom pravu, s posebnim osvrtom na njezine idejne temelje u antičkoj filozofskoj predaji. U središnjem dijelu rada autor ponajprije analizira istaknuti položaj navedene definicije i njezinih parafraza u proemijima nekoliko srednjovjekovnih dalmatinskih i istarskih statuta, uspoređujući u njima sadržane koncepcije pravednosti s koncepcijama elaboriranim u djelima glosatora. Istim postupkom raščlanjena su i navođenja Ulpijanove definicije pravednosti i njezinih fragmenata u kontinentalnoj Hrvatskoj, na koje od sredine 13 st. nailazimo u kraljevskim i banskim ispravama. U posljednjem dijelu rada autor analizira shvaćanje Ulpijanove definicije pravednosti u prologu Werböczyjeva Tripartita.

Ključne riječi: Ulpijan, pravednost, rimsko pravo, srednji vijek, Hrvatska

1. UVODNE NAPOMENE

Iustitia est perpetua et constans voluntas ius suum cuique tribuendi. Ova znamenita definicija pravednosti neprekidno tijekom vijekova uvijek iznova pobuđuje po-

* Dr. sc. Marko Petrak, profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb

zornost prije svega pravnika, no i filozofa,¹ teologa,² pa čak i literata.³ Svatko tko se ikada dublje upustio u pronicanje duhovnih temelja europske pravne tradicije, neumitno se prije ili kasnije morao susresti s tom definicijom klasičnog rimskog pravnika Ulpijana i zapitati nad rasponom mogućnosti njezina značenja. I sljedeća su razmatranja samo jedan pokušaj na navedenom tragu, kojima je cilj rasvijetliti recepciju te definicije u hrvatskim srednjovjekovnim izvorima. Ona naime zauzima istaknuti položaj u proemijima nekoliko srednjovjekovnih dalmatinskih i istarskih statuta, na nju nailazimo u ispravama srednjovjekovnih vladara i dostojanstvenika, a u prologu Werböczyjeva *Tripartita* ona je ishodište cijelog jednog omanjeg traktata o pravednosti.⁴ No da bi se u potpunosti razotkrile sve bitne nijanse značenja Ulpijanove definicije u kontekstu hrvatskog srednjovjekovlja, nužno je prethodno ukratko raščlaniti njezino izvorno značenje u klasičnom rimskom pravu. Pri tome će se napose obratiti pozornost na porijeklo te definicije u grčkoj filozofskoj predaji kako bi se pokušali rasvijetliti njezini idejni temelji.

2. PORIJEKLO I IZVORNO ZNAČENJE ULPIJANOVE DEFINICIJE PRAVEDNOSTI (D. 1. 1. 10 pr.)

Ulpijanova definicija pravednosti tradirana nam je u prvom titulu prve knjige Justinijanovih *Digesta*, koji nosi naslov *De iustitia et iure*. Onamo je preuzeta iz prve knjige Ulpijanova djela *Regulae*.

D.1. 1. 10 pr. ULPIANUS libro primo regularum: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*.

¹ V. npr. Diesselhorst, Die Gerechtigkeitsdefinition Ulpians in D. 1,1,10 pr. und die Praecepta iuris nach D. 1,1,10,1 sowie ihre Rezeption bei Leibniz und Kant, in: Behrends/Diesselhorst/Voss (Hrsg.), *Römisches Recht in der europäischen Tradition. Symposium aus Anlaß des 75. Geburtstages von Franz Wieacker*, Ebelsbach, 1985, 185 sqq.

² V. npr. Aubert, *Le droit romain dans l'oeuvre de saint Thomas*, Paris, 1955, 88 sqq.; cf. i Beck-Mannagetta, *Mittelalterliche Gerechtigkeitslehre*, in: Beck-Mannagetta/Böhm/Graf (Hrsg.), *Der Gerechtigkeitsanspruch des Rechts. Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 65. Geburtstag*, Wien/New York 1996, 74 sqq.

³ V. npr. Shakespeare, *Titus Andronicus I*, 280 sq.: "*Suum cuique* is our Roman justice: This prince in justice seizeth but his own"; in: *The Complete Works of William Shakespeare*, London, 1962, 741.

⁴ V. infra pod 3.

U narednom paragrafu (D. 1. 1. 10. 1) iz istoga Ulpijanova djela preuzet je i odlomak o trima temeljnim načelima prava (*tria praecepta iuris*). Taj odlomak sadržajno se nadovezuje na definiciju pravednosti. U njemu također nailazimo na postulat *suum cuique* kao jedno od temeljnih načela prava.

D. 1. 1. 10. 1 ULPIANUS libro primo regularum: *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*

Također, na samom početku Justinijanovih Institucija nalazimo neznatno preinačenu varijantu Ulpijanove definicije pravednosti u kojoj je gerund *tribuendi* zamijenjen participom *tribuens*.

I. 1.1. pr.: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens.*

Tijekom prve polovine dvadesetog stoljeća, u sezoni prekomjernog “lova na interpolacije” (*Interpolationenjagd*), javljale su se određene dvojbe i u pogledu klasičnosti navedene definicije.⁵ Ne ulazeći u detalje, možemo zaključiti da se u drugoj polovini stoljeća ona jednodušno pripisuje Ulpianu.⁶ Ta definicija prije svega određuje što je pravednost kao vrlina⁷. Ovaj uvid lako ćemo doka-

⁵ Fundamentalni teorijski prilog kritici interpolacionističke metode pružio je nedavno Behrends, *Das Werk Otto Lenels und die Kontinuität der romanistischen Fragestellung*. Zugleich ein Beitrag zur grundsätzlichen Überwindung der interpolationistischen Methode, *Index. Quaderni camerti di studi romanistici* 19 (1991) 170 sqq.; cf. i Kaser, *Zur Glaubwürdigkeit der römischen Rechtsquellen: Über die Grenzen der Interpolationenkritik*, in: *La critica del testo, Atti del II Congresso intern. della Società ital. di storia del diritto* 1967, I (1971) 291 sqq.

⁶ V. npr. Waldstein, *Zu Ulpian's Definition der Gerechtigkeit (D. 1,1,10 pr.)*, in: *Jakobs/Knobbe-Keuk/Picker/Wilhelm (Hrsg.), Festschrift für Werner Flume zum 70. Geburtstag*, Köln, 1978, 213 sqq.; Diesselhorst (n. 1) 185 sqq.; Gallo, *Diritto e giustizia nel titolo primo del Digesto*, *Studia et documenta historiae et iuris* (dalje u tekstu: SDHI) 54 (1988) 1 sqq., posebice 15 sqq.; Winkel, *Die stoische ἀρετῶσις-Lehre und Ulpian's Definition der Gerechtigkeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung* (dalje u tekstu: ZSS /RA/) 105 (1998) 669 sqq.; Manthe, *Beiträge zur Entwicklung des antiken Gerechtigkeitsbegriffes II: Stoische Würdigkeit und die iuris praecepta Ulpian's*, ZSS (RA) 114 (1997) 12 sqq.; Scarano Ussani, *L'ars dei giuristi. Considerazioni sullo statuto epistemologico della giurisprudenza romana*, Torino, 1997, 123 sqq.

⁷ V. npr. Senn, *De la justice et du droit. Explication de la définition traditionnelle de la justice*, Paris, 1927, 8 sqq.; Waldstein (n. 6) 225 sqq.; idem, *Ist das suum cuique eine Leerformel*, SDHI 61 (1995) 186 sqq.; Tzitzis, *Dikaion Dianémetikon et ius suum cuique tribuens. De la rétribution des Grecs à celle des Glossateurs*, in: *Diliberto (ed.), Il problema della pena criminale tra filosofia greca e diritto romano*, Napoli 1993, 223 sqq.;

zati ako usporedimo Ulpijanovu definiciju s odgovarajućim definicijama pravednosti u antičkim filozofskim i retoričkim djelima, gdje se pitanje pravednosti gotovo redovito tematizira u okviru općenitijeg razmatranja o vrlini i njezinim pojedinim vrstama. Tako npr. u Ciceronovu retoričkom djelu *De Inventione* nalazimo sljedeću definiciju: *Iustitia est habitus animi communi utilitate conservata suam cuique tribuens dignitatem*.⁸ Nije također ovdje naodmet upozoriti na Ciceronovo određenje pojma vrline (*virtus*) u djelu *Zakoni* kao *constans et perpetua ratio vitae*.⁹ To su, takoreći, "elementi" iz kojih je Ulpijan mogao oblikovati svoju definiciju pravednosti.¹⁰ Sličnu formulaciju sadržava i *Retorika za Herenija*, anonimno djelo iz 1. st. pr. Kr.: *Iustitia est aequitas ius unicuique rei tribuens pro dignitate cuiusque*.¹¹ Valja napomenuti da izravne izvore Ciceronovih određenja pravednosti kao vrline nalazimo prije svega kod stoičkih filozofa.¹² Tako npr. Hrizip određuje pravednost (*dikaiošynē*) kao "*hexis aponemētikē tou kat`axian hekastō*", "držanje koje svakom dodjeljuje prema njegovoj vrijednosti".¹³ Određenja sličnog sadržaja naći ćemo i u Aristotelovim etičkim i retoričkim

Manthe, Beiträge zur Entwicklung des antiken Gerechtigkeitsbegriffes I: Die Mathematisierung durch Pythagoras und Aristoteles, ZSS (RA) 110 (1996) 1 sqq.

⁸ Cicero, *De inventione* 2, 160.; cf. npr. *De finibus bonorum et malorum* 5,65: "... *animi affectio suum cuique tribuendi ... iustitia dicitur*"; *De officiis* 1,42: "... *ut pro dignitate cuique tribuatur; id enim est iustitiae fundamentum ...*"; *De natura deorum* 3,38: "*Nam iustitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos...*"; *De re publica* 3, 24: "*Iustitia autem praecipit ...suum cuique reddere ...*"

⁹ Cicero, *Leges* 1,45.; cf. Senn (n. 7) 8 sqq.; Waldstein (n. 7) 186 sqq.

¹⁰ Waldstein, Zur juristischen Relevanz der Gerechtigkeit bei Aristoteles, Cicero und Ulpian, in: Beck-Mannagetta/Böhm/Graf (n.2) 44 sq.; cf. i Petrak, Cicero: *De re publica*/Ciceron: *Država* (prikaz hrvatskog izdanja), Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu (dalje u tekstu: ZPFZ) 47 (1997) 447 sqq.

¹¹ *Rhetorica ad Herennium*, 3,2,3.; cf. Winkel (n. 6) 672 sqq.

¹² V. npr. Senn (n. 7) 4 sqq.; 19 sqq.; Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961, 160; Waldstein (n. 6) 214 sqq.; Diesselhorst (N. 186) 185 Sqq.; Winkel (N. 6) 672 Sqq.; Manthe (N. 7) 1 Sq.; Idem (N. 6) 1 Sqq, Posebice 12 Sqq.

¹³ V. Von Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta* (SVF), III, Leipzig, 1912, Nr. 125; cf. npr. i SVF I Nr. 374; SVF III Nr. 262, 263 i 280. Detaljnije o stoičkim određenjima pravednosti v. Winkel (n. 6) 672 sqq. i posebice Manthe (n. 6) 1 sqq. te tamo navedenu literaturu. Općenito o stoičkoj koncepciji pravednosti v. Schofield, *Two Stoic approaches to justice*, in: Laks/Schofield (eds.), *Justice and Generosity. Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum*, Cambridge, 1995, 191 sqq.; cf. i Pohlenz, *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung*, I, Göttingen, 1978, 136; 201 sqq.

djelima,¹⁴ a najstarije podudarno grčko određenje nalazimo u platoničkim *Definicijama*: “*Dikaiosynē...hexis dianemētikē tou kat`axian hekastō*” (“Pravednost je držanje koje svakome razdjeljuje prema njegovoj vrijednosti”).¹⁵ Idući dalje u povijest, slične ideje mogu se pronaći u prologu Hamurabijeva zakona, gdje taj vladar po Božjem nalogu “uvodi pravo i pravednost”, kao i u egipatskim ceromonijalnim propisima.¹⁶ To je navelo neke romaniste, poput Waldsteina, na zaključak da je sintagma “svakome svoje” (“*suum cuique*”), koju *explicite* ili *implicite* nalazimo u svim navedenim izvorima, zapravo nadvremenski izraz pravednosti.¹⁷ S tim se uvidom valja na općenitijoj razini složiti. Međutim, potrebno je istaknuti da navedena sintagma može jednako dobro izraziti sadržajno posve različite koncepcije pravednosti. U svezi s pitanjem potencijalne mnogoznačnosti izraza “*suum cuique*”, ponajprije ćemo se ukratko osvrnuti na jednu pojmovnu razliku koja se daje zamijetiti u citiranim definicijama pravednosti. Kako smo vidjeli, prema grčkim filozofima, kriterij pravedne razdiobe predstavlja αζία, tj. vrijednost. Ciceron slijedi navedenu koncepciju, prevodeći taj grčki pojam latinskom riječju *dignitas*. No Ulpijan je u svojoj definiciji pravednosti umjesto izraza “*suam dignitatem cuique tribuere*” uporabio izraz “*ius suum cuique tribuere*”. Stoga bi bilo opravdano zaključiti da je na taj način veliki klasični pravnik izvršio preobrazbu jedne grčke filozofijske koncepcije u specifično pravnu koncepciju. Međutim, navedeni zaključak nije općeprihvaćen. Naime, pojedini su pravници već od vremena glosatora smatrali da je pojam *ius* u kontekstu Ulpijanove definicije zapravo istoznačan s pojmom *dignitas*. Tako je npr. slavni glosator Bulgarus (+ 1166) komentirao Ulpijanovu definiciju na sljedeći način: “*More vulgare et quasi quadam abusione utitur (sc. Iustinianus) nisi intelligamus particitatem, cum dicit ‘ius’ (sc. suum) L Sic etenim ius intelligitur digni-*

¹⁴ V. npr. Aristoteles, *Topica* 143 a 16 sq.; 145 b 35 sq.; *Ethica Nicomachea* 1130 b 30 sqq.; 1131 a 25 sq.; 1134 a 1 sqq.; *De virtutibus et vitiis* 1250 a 12; *Rhetorica* 1366 b 9 sqq. Detaljnije o Aristotelovim definicijama pravednosti v. npr. Manthe (n. 7) 2 sqq.; Waldstein (n. 10) 5 sqq. Općenito o Aristotelovoj koncepciji pravednosti v. npr. Salomon, *Der Begriff der Gerechtigkeit bei Aristoteles*, Leiden, 1937; Trude, *Der Begriff der Gerechtigkeit in der aristotelischen Rechts- und Staatsphilosophie*, Berlin, 1955; Haacke, *Zuteilen und Vergelten. Figuren der Gerechtigkeit bei Aristoteles*, Wien, 1994.

¹⁵ V. Plato, *Definitiones* 411 e. Detaljnije o toj definiciji v. Ingenkamp, *Untersuchungen zu den pseudoplatonischen Definitionen*, Wiesbaden 1967, 29 sq.; 113 sq.; cf i Waldstein (n. 6) 217; Winkel (n. 6) 670, n.11; 672 sq.

¹⁶ V. amplius Waldstein (n. 6) 217 sq. i tamo navedenu literaturu.

¹⁷ V. Waldstein (n. 6) 219 sqq.

tas vel meritum, quia, autequam iustitia in preceptionem hominum redigebatur, sic dicebatur: haec est dignitas vel meritum, post 'ius' appellari meruit. Tribuit ergo iustitia ius suum, hoc est meritum, id est quod nunc proprie dicitur ius, ante vera dignitas vel meritum sicut dixi".¹⁸ Već na temelju te rasprave o pravom značenju riječi *ius* možemo uvidjeti da se Ulpijanova definicija daje tumačiti na različite načine. No ni prihvaćanje citirane glosatorske interpretacije neće nas odviše približiti jednoznačnom razumijevanju. Još uvijek ostaje neriješen krucijalni problem vezan uz shvaćanje navedenih grčkih i rimskih definicija pravednosti: potencijalna mnogoznačnost formule "*suum cuique*". Naime, značenje te formule posvema je varijabilno. A kakvo će značenje u konkretnom životnom slučaju zadobiti apstraktno određenje da je pravednost "svakome dati prema zasluži" ili "svakome dati njegovo pravo" ovisi prije svega o kriterijima na kojima će se temeljiti takva pravedna dioba. U svezi s tim, vrijedi napomenuti da je već Aristotel nadasve precizno uočio kako se pod pojmom vrijednosti (*axía*), kao mjerilom pravedne diobe, mogu razumjeti posve različite stvari: demokratima će vrijednost biti sloboda, oligarsima bogatstvo, a aristokratima vrlina.¹⁹ Stoga na Aristotelovu tragu valja istaknuti kako bi "davanje svakome svojega" na temelju različitih vrijednosnih poredaka dovelo u praksi do posvema različitih učinaka. Polazeći od navedenih razlikovanja, ujedno ćemo moći odrediti i tko bi u pojedinim različitim oblicima vladavine imao ovlasti definirati kriterije pravedne diobe te ih u konkretnim slučajevima primjenjivati. Tako bi npr. u teokratskim poredcima te kriterije objavljivao isključivo vladar kao Božji namjesnik, a vrlina pravednosti temeljila bi se na poslušnosti njegovoj volji i sudu kao Božjoj riječi. U aristokratskim poredcima pak, kriterij pravedne diobe određivalo bi plemstvo kao izvorno različito od puka po određenoj vrlini i podrijetlu, dok bi u demokratskim poredcima bilo pravedno svim ljudima načelno odrediti ista prava i dužnosti. Na temelju navedenih činjenica moglo bi se zaključiti da i neke od citiranih antičkih definicija pravednosti - usprkos

¹⁸ Cit. prema: Kantorowicz, *Studies in the Glossators of the Roman Law*, Cambridge, 1938, 62; cf. i Senn (n. 8) 19 sqq.; Villey, *Suum jus cuique tribuens*, in: *Studi in onore di Pietro de Francisci*, Milano, 1956, 363 sqq.; idem, *Leçons d'histoire de la philosophie du droit*, Paris, 1962, 230 sqq.; Tzitzis (n. 7) 236 sqq.

¹⁹ Cf. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1131 a 25-29: "Svi se, naime, slažu kako ono što je pravedno pri diobama treba biti prema vrijednosti, samo što pod tom vrijednošću ne misle svi na isto: demokrati misle na slobodu, oligarsi na bogatstvo ili plemenit rod, a aristokrati na vrlinu"; cf. Salomon (n. 14) 28 sqq.; Trude (n. 14) 97 sqq.; Haacke (n. 14) 27 sqq.; 61 sqq.; Manthe (n. 7) 2.

tome što glase gotovo potpuno istovjetno - imaju zapravo sasvim različita značenja. Tako npr. platonička definicija pravednosti i Ulpijanova definicija pravednosti zvuče gotovo identično, no njihova idejna podloga i pravi smisao uvelike se razlikuju. Prema Platonovoj aristokratskoj paradigmi, ljudi su po naravi nejednaki i trebaju biti razvrstani u hijerarhijski poredane staleže od kojih svakom staležu, prema ideji pravednosti, pripadaju različita prava i dužnosti.²⁰ Slična shvaćanja pravednosti bila su dominantna i u arhajskoj rimskoj pravnoj tradiciji.²¹ Drukčije je s Ulpijanom. Prema pojedinim romanističkim istraživanjima, normativni poredak na kojem se temelji njegova definicija pravednosti zapravo je *ius naturale* stoičke filozofije.²² Prema stoičkoj koncepciji

²⁰ Općenito o Platonovoj koncepciji pravednosti u Platonovoj Politei v. npr. Wolf, Griechisches Rechtsdenken, Bd. IV, 1, Frankfurt am Main, 1968, 295 sqq.; Vlastos, Justice and Happiness in Plato's Republic, in: idem (ed.), Plato: A Collection of Critical Essays II, London 1971, 35 sqq; o platonističkim temeljima Ulpijanove definicije pravednosti v. amplius Petrak, The Platonic Foundations of the Definition of Justice in the Classical Roman law, in: Barbarić (Hrsg.), Platon über das Gute und die Gerechtigkeit / Platon on Goodness and Justice, Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg, 2005, 183 sqq.

²¹ O arhajskom rimskom aristokratskom poretku utemeljenom na strogoj staleškoj podjeli između patricija i plebejaca v. amplius Wieacker, Römische Rechtsgeschichte. Erster Abschnitt. Einleitung, Quellenkunde, Frühzeit und Republik, München, 1988, 229 sqq. i tamo navedenu literaturu; cf. i Ducos, Les Romains et la loi. Recherches sur les rapports de la philosophie grecque et de la tradition romaine à la fin de la République, Paris, 1984, 57 sqq. i tamo navedenu literaturu. O srodnosti izvornih indoeuropskih shvaćanja pravednosti, uključujući i rimsko shvaćanje, s platoničkom koncepcijom pravednosti cf. Vernant, Poreklo grčke misli, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1990, napose 112 sqq. (orig. izd. Les origines de la pensée grecque, Paris, 1988); Dumézil, L'idéologie tripartite des Indo-Européens, Bruxelles, 1958; idem, L'héritage indo-européen à Rome, Paris, 1949.

²² Cf. D. I. 1. 1. 3 (Ulp. 1 inst.) *Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censer.* Shvaćanje da se citirana Ulpijanova definicija naravnog prava (*ius naturale*) zasniva na stoičkim filozofijskim koncepcijama zastupaju npr. Lombardi (Sul concetto di "ius gentium", Roma, 1947, 191 n. 1.) te u novije vrijeme Schermaier (Ulpian als "wahrer Philosoph". Notizen zum Selbstverständnis eines römischen Juristen, in: Schermaier/Végh (Hrsg.), Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag, Stuttgart, 1993, 322). No postoje i drukčija mišljenja. Tako npr. Frezza (La cultura di Ulpiano, SDHI 34 (1968) 369) smatra da se Ulpijanova definicija naravnog prava temelji na neoplatoničkim koncepcijama, a Winkel

naravnog prava, svi su ljudi izvorno slobodni i jednaki.²³ Tako i Ulpijan posebice ističe da se prema naravnom pravu svi ljudi rađaju slobodnima te da su prema naravnom pravu svi ljudi jednaki.²⁴ Notorna je činjenica da antičko rimsko pravo u mnogim svojim segmentima nije uvažavalo tu koncepciju. U svezi s tim bit će dostatno podsjetiti na značenje institucije ropstva u antičkom ri-

(Einige Bemerkungen über ius naturale und ius gentium, in: Schermaier/Végh (Hrsg.), op.cit., 443 sqq.) zastupa mišljenje da ona ima peripatetičko podrijetlo. O filozofijskim temeljima te definicije cf. i Kaser, *Ius gentium*, Köln/Weimar/Wien, 1993, 67 sqq.; Bretonne, *Storia del diritto romano*, Roma/Bari, 1999, 348 sqq.

²³ Općenito o stoičkoj koncepciji naravnog prava v. npr. Lesky, *Zum Gesetzesbegriff der Stoa*, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 2 (1950) 587 sqq.; Watson, *The Natural Law and Stoicism*, in: Long (ed.) *Problems in Stoicism*, London, 1971, 216 sqq.; Kullmann, *Antike Vorstufen des modernen Begriffs des Naturgesetzes*, in: Behrends/Sellert (Hrsg.), *Nomos und Gesetz. Ursprünge und Wirkungen des griechischen Gesetzesdenkens*, Göttingen, 1995, 57 sqq.; Mitsis, *Natural Law and Natural Right in Post-Aristotelian Philosophy. The Stoics and Their Critics*, in: Haase/Temporini (Hrsg.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Teil II: Principat, Band 36.7*, Berlin/New York, 1994, 4812 sqq. i u tim djelima navedenu literaturu; o utjecaju stoičke koncepcije naravnog prava na rimsku jurisprudenciju v. Vander Waerdt, *Philosophical Influence on Roman Jurisprudence? The Case of Stoicism and Natural Law*, in: Haase/Temporini (Hrsg.), op.cit., 4851 sqq.; Querzoli, *Il sapere di Fiorentino. Etica, natura e logica nelle Institutiones*, Napoli, 1996, 75 sqq. i u tim djelima navedenu stariju literaturu.

²⁴ O naravnoj slobodi sviju ljudi v. D.1.1.4 (Ulp. 1 inst.) *Manumissiones quoque iuris gentium sunt. est autem manumissio de manu missio, id est datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita...*; o naravnoj jednakosti sviju ljudi v. D.50.17.32 (Ulp. 43 ad sab.) *Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur: non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt*. Inače, ideja o naravnoj slobodi i jednakosti sviju ljudi javlja se u grčkoj sofistici, počev od Antifonta i Alkidamanta, a svoju daljnju filozofijsku afirmaciju doživjela je u stoicizmu. Stoička elaboracija navedene ideje, kako vidimo na Ulpijanovu primjeru, utjecala je u određenoj mjeri i na klasičnu rimsku jurisprudenciju. Tako je utjecaj, pored citiranih Ulpijanovih fragmenata, evidentan i u pojedinim rješidbama klasičnih pravnika Florentina (D. 1.5.4 pr.-1), Marcijana (D. 40.11.2) i Trifonina (D. 12.6.64); v. npr. Schrage, *Libertas est facultas naturalis*. *Menselijke vrijheid in eer tekst de romeiste jurist Florentinus*, Leiden, 1976; Wagner, *Studien zur allgemeinen Rechtslehre des Gaius*, Zutphen, 1978, 32 sqq., 140 sqq.; Kaser (n. 22) 74 sqq.; Querzoli (n. 23) 109 sqq.; Bretonne (n. 22) 345 sqq. i u tim djelima navedene izvore i literaturu.

mskom pravnom poretku.²⁵ No barem glede rimskog privatnog prava valja se u cijelosti složiti s nadasve primjerenom konstatacijom znamenitog romanista Fritza Schulza da se rimska klasična jurisprudencija nije zadovoljavala pukim prikazom važećeg prava, već da je težila izgraditi sustav naravnog prava.²⁶ Nadovezujući se na navedene refleksije, Max Kaser, jedan od najvećih romanista dvadesetog stoljeća, istaknuo je kao temeljnu karakteristiku rimske klasične jurisprudencije njezinu gotovo nepogrješivu intuiciju za otkrivanje pravičnog rješenja u svakom pojedinom slučaju, odnosno intuiciju za materijalnu pravednost.²⁷ Taj nadasve relevantni Kaserov uvid potaknuo je određena daljnja romanistička istraživanja o ulozi pravednosti u djelatnosti klasičnih rimskih pravnikâ. Tako je Wolfgang Waldstein, poznati salzburški romanist, uspješno dokazao da su mnogobrojne rješidbe klasičnih rimskih pravnikâ u biti realizacija načela pravednosti u konkretnim pravnim slučajevima.²⁸ Na temelju nave-

²⁵ O instituciji ropstva u antičkom rimskom pravnom poretku v. npr. Kaser, *Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*, München, 1971, 112 sqq., 283 sqq.; idem, *Das römische Privatrecht. Zweiter Abschnitt. Die nachklassischen Entwicklungen*, München 1975, 124 sqq.; Wieacker (n. 21) 363 sqq. i u tim djelima navedenu literaturu.

²⁶ "Überall ist hier ohne weiteres deutlich, daß die Jurisprudenz sich nicht begnügen will mit der Darstellung des positiven, derzeit geltenden römischen Rechts, daß sie vielmehr um die Herausarbeitung eines Naturrechts bemüht ist"; cit. Schulz, *Prinzipien des römischen Rechts*, München/Leipzig, 1934, 24.

²⁷ V. Kaser, *Zur Methode der römischen Rechtsfindung*, Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse 2 (1962) 54 sqq., 72 sqq.; cf. i Waldstein, *Topik und Intuition in der römischen Rechtswissenschaft. Zur Frage des Einflusses der griechischen Philosophie auf die römische Rechtswissenschaft*, in: Horak/Waldstein (Hrsg.), *Festgabe für Arnold Herdlitzka*, München/Salzburg, 1972, 237 sqq.; idem, *Max Kasers Beitrag zur Erkenntnislehre*, ZSS (RA) 115 (1998) 203 sqq.

²⁸ V. npr. Waldstein, *Über das Wesen der römischen Rechtswissenschaft*, Juristische Blätter 88 (1966) 5 sqq.; idem, *Justice in Roman Law*, in: Marcic/Mosler/Suy/Zemanek (Hrsg.), *Internationale Festschrift für Alfred Verdross*, München/Salzburg, 1971, 549 sqq.; idem, *Entscheidungsgrundlagen der klassischen römischen Juristen*, in: Temporini/Haase (Hrsg.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Teil II: Principat, Band 15*, Berlin/New York, 1976, 4 sqq. te posebice 89 sqq.; idem, (n. 6) 213 sqq.; idem (n. 7) 180 sqq.; idem (n. 10) 59 sqq. U jednoj Trifoninovoj rješidbi klasična definicija pravednosti čak je izričito navedena kao argument pri razmatranju konkretnog pravnog slučaja; v. D. 16.3.31.1 (Tryph. 9 disp.) *Incurrit hic et alia inspectio. bonam fidem inter eos tantum, quos contractum est, nullo extrinsecus adsumpto aestimare debemus an respectu etiam aliarum personarum, ad quas id quod geritur pertinet? exempli loco latro spolia quae mihi abstulit posuit apud seium*

dene spoznaje taj je autor posvema točno zaključio da Ulpijanova definicija pravednosti zapravo izražava kvintesenciju klasične rimske jurisprudencije.²⁹ Stoga ni Ulpijanove solemne riječi o pravnicima kao svećenicima kojima je životni smisao služiti kultu pravednosti te poučavati ljude znanje onog dobrog i pravičnog nisu tek puke retoričke fraze. Naprotiv, te njegove riječi sasvim precizno označavaju najuzvišenije ciljeve klasične rimske jurisprudencije.³⁰ Kako vidimo, Ulpijan je smatrao da bi pravnici trebali biti živo utjelovljenje vrline pravednosti kao sposobnosti lučenja pravičnog od nepravičnog te dopuštenog od nedopuštenog na temelju racionalnog uvida u naravni poredak stvari. Sve u svemu, treba istaknuti da je ta koncepcija pravednosti posebice

in scium de malitia deponentis: utrum latroni an mihi restituere seius debeat? si per se dantem accipientemque intuemur, haec est bona fides, ut commissam rem recipiat is qui dedit: si totius rei aequitatem, quae ex omnibus personis quae negotio isto continguntur impletur, mihi reddenda sunt, quo facto scelestissimo adempta sunt. et probo hanc esse iustitiam, quae suum cuique ita tribuit, ut non distrahatur ab ullius personae iustiore repetitione. quod si ego ad petenda ea non veniam, nihilo minus ei restituenda sunt qui deposuit, quamvis male quaesita deposuit; o navedenoj rješidbi v. amplius Cerami, 'Ordo legum' e 'iustitia' in Claudio Trifonino, *Annali del Seminario giuridico della Università di Palermo* 40 (1988) 5 sqq.; Kaser (n. 22) 121 sqq.; Knütel, *Zum Pflichtenkonflikt des Verwahrers*, in: Gerkens/Peter/Trenk-Hinterberger/Vigneron (eds.), *Mélanges Fritz Sturm*, Liège, 1999, 239 sqq.; Bretone (n. 22) 346 sqq.

²⁹ "Auf diesen Hintergrund erweist sich die Formulierung Ulpians als eine Frucht der ganzen juristischen Arbeit, gewissermaßen als ihre Quintessenz"; cit. Waldstein (n. 6) 220.

³⁰ D.1.1.1.1 (Ulp. 1 inst.) *Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profitemur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes;* o značenju tog Ulpijanova fragmenta v. amplius Frezza (n. 22), 367 sqq.; Nörr, *Iurisperitus sacerdos*, in: Von Caemmerer/Kaiser/Kegel/Müller-Freienfels/Wolff (Hrsg.), *ÆNION*, Festschrift für Pan. J. Zepos, Athen/Freiburg/Köln, 1973, 555 sqq.; Crifò, *Ulpiano. Esperienze e responsabilità del giurista*, in: Temporini/Haase (n. 28), 708 sqq.; Klami, "Sacerdotes iustitiae". *Rechtstheoretische und historisch-methodologische Bemerkungen über die Entstehung des römischen "Rechtspositivismus"*, Turku, 1978, 83 sq.; Marotta, *Multa de iure sanxit*. *Aspetti della politica del diritto* di Antonio Pio, Milano, 1988, 135 sqq.; Vacca, *La giurisprudenza romana nel sistema delle fonti del diritto romano*, Torino, 1989, 140 sqq.; Mantello, *Il sogno, la parola, il diritto*. *Appunti sulle concezioni giuridiche di Paolo*, *Bullettino dell'istituto di diritto romano*, Terza serie, 33-34 (1991-1992) 392 sqq.; Schermaier (n. 22) 301 sqq.; Waldstein, *Römische Rechtswissenschaft und wahre Philosophie*, *Index* 22 (1994) 33 sqq.; idem, *Zum Problem der vera philosophia bei Ulpian*, in: Feenstra/Hartkamp/Spruit/Sijpesteijn/Winkel (eds.), *Collatio iuris romani*, *Études dédiées à Hans Ankum*, vol. II, Amsterdam, 1995, 607 sqq.; Scarano Usanni (N. 6) 121 sqq.; Bretone (n. 22) 270 sqq.

mogla doći do izražaja u klasičnom rimskom pravu. Naime, u tom razdoblju rimske pravne povijesti, za razliku od prethodnih i nadolazećih razdoblja, djelatnost pravnika uistinu je bila najvažniji izvor prava.³¹ No u postklasičnom razdoblju, *responsa prudentium* prestala su biti pravno vrelo. Štoviše, Konstantin je 316. g. odredio da jedino rimski imperator smije tumačiti što je pravično, a što ne: *Inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere*.³² Tu je ideju Justinijan poslije doveo do vrhunca, proževši je u velikoj mjeri kršćanskim elementima. Prema Justinijanu, car je izraz živog božanskog zakona (*lex animata*), a carsko je zakonodavstvo “najsvetiji hram pravednosti” (*sanctissimum templum iustitiae*), pa stoga nije teško zaključiti da se u takvom kontekstu vrlina pravednosti u prvom redu ostvaruje poslušnošću carevoj volji.³³ Pravednost je time prestala biti shvaćena kao ustrajna volja za ozbiljenjem naravnopravnih načela utemeljena na razumskoj spoznaji (*ratio*),

³¹ O pojmu klasične rimske jurisprudencije i njezinim temeljnim obilježjima v. npr. Von Savigny, *Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Heidelberg, 1840, 28, 31 sqq., 157; Pringsheim, *The Unique Character of Roman Classical Law*, *Journal of Roman Studies* 34 (1944) 60 sqq.; Schulz (n. 12) 117 sqq.; Wieacker, *Vom römischen Recht*, Stuttgart, 1961, 148 sqq., 161 sqq.; Kaser, *Römische Rechtsgeschichte*, Göttingen, 1967, 170 sqq.; Arango-Ruiz, *Storia di diritto romano*, Napoli, 1972, 270 sqq.; De Marini Avonzo, *Critica testuale e studio storico di diritto*, Torino, 1973, 39 sqq.; Waldstein (n. 28) 3 sqq.; Künkel, *Römische Rechtsgeschichte*, Köln/Wien, 1990, 99 sqq.; Behrends, *Anthropologie juridique de la jurisprudence classique*, *Revue historique de droit français et étranger* 68 (1990) 337 sqq.; Bretone, *Il ‘classico’ e la giurisprudenza*, *Labeo. Rassegna di diritto romano* 45 (1999) 7 sqq.

³² C. 1.14.1. O toj Konstantinovoj koncepciji v. amplius Silli, *Mito e realtà dell’ “aequitas christiana”*. Contributo alla determinazione del concetto di “aequitas” negli atti degli “scrinia” constantiniani, Milano, 1980, 36 sqq. i tamo navedenu stariju literaturu; cf. i Gaudamet, *Tradition romaine et reflexion chrétienne: le concepte d’ “aequitas” au IV siècle*, in: Bertone/Bucci, *Atti del III Colloquio e del IV Colloquio “Diritto romano-diritto canonico”*, Roma/Città del Vaticano, 1990, 191 sqq.

³³ V. npr. Nov. 105.2.4. *Omnibus enim a nobis dictis imperatoris excipiatur fortuna, cui et ipsas Deus leges subiecit, legem animatam eum mittens hominibus...*; Deo Auctore, § 5 *Cumque haec materia summa numinis liberalitate collecta fuerit, oportet eam pulcherrimo opere extruere et quasi proprium et sanctissimum templum iustitiae consecrare et in libros quinquaginta et certos titulos totum ius digerere...*; općenito o Justinijanovim religijsko-pravnim shvaćanjima u navedenom kontekstu v. npr. Daza Martínez, *Iusta rei publicae gubernatio*. La autocomprensión de Justiniano como legislador de las *Novellae*. Seminarios complutenses de derecho romano 9/10 (1997/1998) 201 sqq., s uputama na mnogobrojne izvore i stariju literaturu; cf. i Amelotti, *Giustiniano tra teologia e diritto*, in *SDHI* 67 (2001), 469 sqq.

već se preobrazila u volju za bespogovornim slijeđenjem carskih zakona koja je utemeljena na vjeri u Boga (*fides*). Time su, posljedično, stvorene pretpostavke za reinterpetaciju Ulpijanove definicije pravednosti u skladu s postavkama srednjovjekovne kršćanske duhovnosti. Polazeći od navedenih premisa, u drugom dijelu rada analizirat će se položaj i značenje navedene definicije u okvirima hrvatskog srednjovjekovnog prava.

3. MJESTO I ZNAČENJE ULPIJANOVE DEFINICIJE PRAVEDNOSTI U HRVATSKIM SREDNJOVJEKOVNIM IZVORIMA

Već smo na početku ukratko naveli pravne izvore u kojima nalazimo Ulpijanovo određenje pravednosti u hrvatskom srednjovjekovlju. Treba posebice napomenuti da citiranje odnosno parafraziranje navedene definicije nipošto nije rijetkost u europskim srednjovjekovnim pravnim izvorima te su stoga srednjovjekovni hrvatski pravni poređci nedvojbeno bili dijelom tog općenitijeg konteksta.³⁴ Našu raščlambu otpočet ćemo s istarskim i dalmatinskim statutima. Ulpijanovo određenje zauzima gotovo središnje mjesto u nekoliko proemija tih statuta. Najprije ćemo ga analizirati s formalne strane, a zatim pokušati otkriti neke bitne aspekte njegova sadržaja u srednjovjekovnom okružju. Izričito navedenu inačicu definicije nalazimo u Dubrovačkom statutu iz 1272. g., Bračkom statutu iz 1305. g. te Hvarskom statutu iz 1331. g.: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum unicuique tribunes*.³⁵ Valja primijetiti da se u proemijama koristi

³⁴ Tako je, primjerice, navedena definicija preuzeta u mnoge francuske srednjovjekovne pravne izvore, počevši od *Conseil de Pierre de Fontaines* te *Grand Coutumier de France*; v. Senn (n. 7) 2 sq.; u Engleskoj je navedena definicija preuzeta već u znamenito Bractonovo djelo *De Legibus et Consuetudinibus Angliae* u uvodu kojeg je cijeli jedan odjeljak posvećen pitanju *Quid sit iustitia*. Imajući u vidu hrvatski srednjovjekovni kontekst, važno je istaknuti da je Ulpijanova definicija pravednosti preuzeta i u prvi prolog Mletačkog statuta iz 1242. g.

³⁵ Dubrovački statut: *Iustitia enim, ut legitur, est constans et perpetua voluntas ius suum unicuique tribuens*; v. Statut Grada Dubrovnika 1272., Dubrovnik, 1990, 265; proemiji Bračkog statuta i Hvarskog statuta sadržavaju u navedenom aspektu isti tekst: *Et quoniam iustitia est constans et perpetua voluntas, ius suum unicuique tribuens*; v. Statut i reformacije otoka Brača, Zagreb, 1926, 13; Hvarski statut, Split, 1991, 243.; cf. Cvitanić, Proemiji statuta naših primorskih komuna - specifičan koncentriran izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i prava, ZPFZ 17 (1967) 279 sq.

izraz “*unicuique*”, umjesto Ulpijanova “*cuique*”. Ta preinaka bila je uobičajena u srednjem vijeku, a prvi put je nalazimo već kod začetnika glosatorske škole Irnerija.³⁶ Mislimo da je taj, inače rijetki latinski izraz, preuzet iz već citirane definicije pravednosti u *Retorici za Herenija*.³⁷ Navedeni je retorički udžbenik naime i u srednjem vijeku uživao izniman ugled. Posebno je pak zanimljiva jedna varijanta određenja koju nalazimo u Novigradskom statutu iz 1450. g.: *la Zusticia xe una virtude, la qual atribuisse a tutti quel che xe sò, e secondo come lor merita, si bon como mal*.³⁸ To određenje oblikovano je posvema na tragu glosatora Bulgara, koji je, komentirajući Ulpijanovu definiciju, iznova imao pred očima antičke filozofske koncepcije, smatrajući da je ovdje pojam *ius* naknadna istoznačnica pojmova *dignitas* ili *meritum*.³⁹ Nadalje, posebice je zanimljivo napomenuti da Splitski statut iz 1312. g. te Porečki statut iz 1363. g., pri preciziranju sadržaja pravednosti, također parafraziraju znamenita Ulpijanova *praecepta iuris*, navodeći kao posljednje načelo “*ius suum unicuique tribuant*”.⁴⁰ No pravo značenje određenja pravednosti u okvirima hrvatskog srednjovjekovnog prava ponajbolje se razabire iz prve prozne rečenice proemija najstarijeg statuta, onog Korčulanskog iz 1214. g.: *Diuine providencie iusticia de celo prospexit que per mundi gubernatores et principes sine personarum acceptione confert vniue sua iura, de cuius trono procedit gladius bis acutus, scindes ab vtraque parte, iustum dividens ab iniusto, stateram*

³⁶ Exordium Institutionum secundum Irnerium, §§ 2 sqq.: *Iusticia est habitus mentis bene constitute tribuens ius suum unicuique*. Cit. Prema: Kantorowicz (n. 18) 240; cf. i Villey (n. 18) 364, n. 2; Otte, *Die Aristoteleszitate in der Glosse. Beobachtungen zur philosophischen Vorbildung der Glossatoren*, ZSS (RA) 85 (1968) 384 sq.

³⁷ V. supra pod 1., posebice n. 11.

³⁸ V. Statuti Municipali Di Cittanova Nell'Istria, Trieste, 1851, 3.; cf. Cvitanić (n. 35) 280.

³⁹ O navedenoj Bulgarovoj interpretaciji Ulpijanove definicije, prema kojoj je interpretaciji pojam *ius* u kontekstu navedene definicije zapravo istoznačan s pojmom *dignitas*, v. supra pod 1., s uputom na daljnju literaturu u n. 18.

⁴⁰ Splitski statut: ... *quorum intercessionibus diuina maiestas misericorditer inclinetur ad illuminandum mentes et animos hominum ciuitatis predictae, ut honeste uiuant, alterum non ledant et ius suum unicuique tribuant* ...; v. Statut grada Splita: *Splitsko srednjovjekovno pravo*, Split, 1998, 334; Porečki statut: ...*incipiunt statuta comunis Parentij, edita ut per ea unusquisque sciat recte uiuere, et alium non ledere, et ius suum unicuique tribuatur*...; v. Statut grada Poreča iz 1363. godine, Zagreb, 1979, 13. Kako vidimo, ovdje je također uporabljen izraz *unicuique*, umjesto Ulpijanova *cuique*, što upućuje na utjecaj glosatorskih interpretacija; o Ulpijanovim *praecepta iuris* u kontekstu istarskih i dalmatinskih statuta cf. i Cvitanić (n. 35) 279 sq.

tenens pre manibus, omnibus equa librans. Pravednost je atribut Božje providnosti koja preko upravljača i vladatelja svijeta daje svakom njegova prava, “*vniq̄ue sua iura*”. Ta se pravednost putem prijestolja objavljuje u dva vida. S jedne strane kao mač što siječe, dijeleći pravedno od nepravednog, a s druge strane kao vaga što svima nepristrano mjeri. Tim simboličkim izričajem označena su zapravo dva temeljna oblika pravednosti, znana još od Aristotela: diobena pravednost (*iustitia distributiva*) i izjednačujuća pravednost (*iustitia commutativa*).⁴¹ Slične ideje o Božjoj pravednosti koja se objavljuje preko vladara nalazimo i u ostalim statutima, gdje su potkrijepljene i biblijskim navodima. Tako npr. Splitski statut citira starozavjetne Mudre izreke, prema kojima po božanskoj mudrosti “kraljevi kraljuju i moćnici dijele pravdu” (*Per me reges regnant et potentes scribunt iustitiam*).⁴² U bračkom i hvarskom statutu riječ pak ima psalmist: *Deus iustus iudex est*.⁴³ Zanimljivo je spomenuti da je prvu od tih izreka unio u svoj *Codex* još Justinijan, određujući time da vladar kao božanski čovjek jedini doista utjelovljuje pravednost te je time jedini sposoban propisivati pravo.⁴⁴ U vrijeme

⁴¹ O navedena dva temeljna oblika pravednosti kod Aristotela v. npr. v. npr. Manthe (n. 7) 2 sqq., s uputama na mnogobrojnu daljnju literaturu; cf. i Waldstein (n. 10) 5 sqq. Općenito o Aristotelovoj koncepciji pravednosti v. literaturu navedenu u n. 14; o utjecaju navedene Aristotelove koncepcije na srednjovjekovnu filozofiju i pravnu doktrinu v. npr. Gordley, *The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine*, Oxford, 1991, 10 sqq.; općenito o ikonografskim aspektima vrline pravednosti, izraženim, *inter alia*, putem simbola vage i mača, v. npr. Pleister/Schild (eds.), *Recht und Gerechtigkeit im Spiegel europäischer Kunst*, Köln, 1988; u navedenom kontekstu, u hrvatskim relacijama, posebice je zanimljiv i politički-pravno konotativan prikaz božice Pravde na vrhu stepenica koje vode u sudnicu u dubrovačkom Kneževu dvoru s natpisom *iussi suma mei sua vos cuicumque tueri*; v. Janeković-Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb/Dubrovnik, 1999, 386 sq., s uputama na daljnju literaturu.

⁴² Statut grada Splita (n. 40) 334 sq.; navedeni citat preuzet je iz Mudrih izreka 8, 15.; cf. i Cvitanić, in: Statut grada Splita (n. 40), 42, koji u navedenom kontekstu ispravno ističe da u proemiju tog statuta nailazimo na “teokratsko shvaćanje prirode prava” i koncepciju o “božanskom autoritetu koji stoji iza zakonodavca”.

⁴³ *In nomine Dei misericordis, cuius nutu sermo recipit gratiam et doctrinam perfectam, et sicuti scribitur per Prophetam dicentem: Deus iustus iudex est*; v. Statut i reformacije otoka Brača (n. 35) 13; Hvarski statut (n. 35) 243; navedeni citat preuzet je iz Psalma 7, 12.; cf. Cvitanić, *Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305.*, Supetar, 1968, 56.

⁴⁴ C. 1.1.8.1. *Quam esse omnium vere ecclesiarum caput et patrum regulae et principum statuta declarant et pietatis vestrae reverentissimi testantur affatus. Patet igitur in vobis impletum fore, quod scripturae loquuntur: “Per me reges regnant et potentes scribunt iustitiam”*; općenito o Justinijanovoj koncepciji pravednosti v. supra pod 1.

koje je neposredno prethodilo statutima, ideje o takvom božanskom imperatoru iznova su, na temelju tumačenja kasnorimskih vrela, reafirmirali glosatori, prikazujući ga kao čovjeka u čijoj duši jedino u potpunosti prebiva pravednost, koji je *lex animata in terris*, čiji su reskripti jednaki nebeskim proroštvima te koji u stvarima politike ima suverenu vlast (*summa potestas*), pa čak i spram samoga pape, a navedene koncepcije poslužile su kao teorijski temelj gibelinskog političkog pokreta.⁴⁵ U našim srednjovjekovnim statutima naravno nikada nije riječ o takvom svesvjetskom rimskom imperatoru o kojem su pisali glosatori, već postoji nekoliko različitih tipičnih oblika u kojima se javljaju od Boga izabrani pravedni zakonotvorci: kao mudri knez,⁴⁶ kao plemići (*nobilitas*) koji su *naturaliter virtuosii*⁴⁷ te čak i kao *populus*, koji više nije mogao trpjeti sveopću nepravdu.⁴⁸ Možda je ovaj posljednji oblik također odjek pojedinih glosatorskih koncepcija, budući da je Placentius, na temelju antičkih rimskih iskustava, zastupao shvaćanje da je narod povijesno prvi zakonodavac, a Odofredus da pored vladara zakone može stvarati i narod.⁴⁹ No u svakom slučaju, zakoni kao utjelovljenje božanske pravednosti kojima je cilj navesti ljude na etički život (*ad*

⁴⁵ O navedenim pravno-političkim koncepcijama glosatora v. amplius Smailagić, Političke ideje glosatora, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu 3 (1955) 337 sqq., posebice 349 sqq., s uputama na glosatorske izvore i mnogobrojnu daljnju literaturu; Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, New Jersey, 1997.

⁴⁶ Tako primjerice u proemijima Dubrovačkog, Bračkog i Hvarskog statuta.

⁴⁷ *Quia igitur Spalatini sunt nobiles, ideo sunt naturaliter virtuosii*; Statut grada Splita (n. 40) 340; v. i Cvitanić (n. 35) 281 sq. koji u ovom kontekstu ističe da su po koncepcijama iznesenim u proemijima statuta plemići smatrani već "po prirodi" dobrima, što predstavlja "neku vrstu prirodno-pravnog rezoniranja" utemeljenu na aristokratskim načelima; o navedenoj problematici cf. Janeković-Römer (n. 41), posebice 283 sqq. Tako shvaćeno plemstvo kao optimalni zakonodavac pojavljuje se, primjerice, i u Trogirskom statutu ("plemeniti i mudri muževi") te Senjskom statutu.

⁴⁸ V. npr. Statut grada Dubrovnika 1272. (n. 35) 265: ... *quod nequiens populus diucius sustinere, leges, constitutiones, statuta et consuetudines condiderunt, que jus suum cuilibet conservarent...* Ista formulacija nalazi se i u Statutu Izole iz 1360. g.; v. Morteani, *Isola ed i suoi statuti*, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. IV, fasc. 3-4, Parenzo (Poreč) 1889, 358; cf. Cvitanić (n. 35) 280.

⁴⁹ O navedenim shvaćanjima glosatora v. Smailagić (n. 45) 357 sqq.; idem, *Politička vizija Dantea Aligijerija*, Sarajevo, 1964, 99 sqq., s uputama na glosatorske izvore i daljnju literaturu o tom pitanju; cf. i Staszów, *Civitas e Respublica chez les glossateurs*, in: *Studi in onore di Edoardo Voltera*, vol. III, Milano, 1971, 605 sqq.

bene ac virtuose vivendum)⁵⁰ nisu ljudsko djelo, već, kako čitamo iz Zadarskog i Šibenskog statuta, “skladna Božja uredba (*congrua Dei dispositio*)..., što su je usta čovječja po posebnom nadahnuću ... od Boga objavila”.⁵¹ Ovo posvema sakralno određenje zakona iznova se kreće na glosatorskom tragu. To je napose razvidno iz jedne Azove glose Ulpijanove definicije pravednosti: *...iustitia est Dei dispositio... Homo enim iustus habet voluntatem tribuendi unicuique ius suum*.⁵² Iz svega navedenog daje se jasno zaključiti da se Ulpijanovo određenje pravednosti u svijetu srednjovjekovnih pravnih ideja posvema udaljilo od svoga izvornog značenja. Ostao je samo njegov vanjski oblik, *nuda verba*, u koje je učitan posvema novi smisao. Vrlina pravednosti više nije kao kod Stoika, Cicerona ili Ulpijana uvid u naravni poredak stvari iz kojega se može razumom razabrati kome pripada koje pravo. *Voluntas* kao temelj vrline više nije racionalna kategorija. Sukladno koncepciji koje su bitne postavke oblikovane već u doba kršćanskih rimskih careva, poglavito Justinijana, a obnovljene od glosatora, vrlina pravednosti u srednjem vijeku nadracionalna je i transcendentna, njezin prouzročitelj je u Bogu, a volja kao njezin temelj podrazumijeva bezuvjetno slijedenje Božje volje.⁵³ Prema idealnim koncepcijama izraženim u našim statutima, živi glas te volje su zakonodavci. Oni posreduju božansku pravednost ljudima putem zakona koji mjerodavno dodjeljuju svakome njegova prava. Pojedinci pak mogu biti pravedni samo ako imaju posvemašniji posluš prema zakonima kao zapovijedima te sakralne volje.

⁵⁰ ... et ad bene ac virtuose vivendum compellerent homines eosque metu poenarum a maleficiis cohercerent; Statut grada Dubrovnika 1272. (n. 35) 265; navedena formulacija iz proemija Dubrovačkog statuta nastala je očito pod utjecajem već citiranog Ulpijanova fragmenta, prenesenog u D.1.1.1.1, na što osobito ukazuje izraz “metu poenarum”: ... bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes...; o navedenom fragmentu u kontekstu Ulpijanove koncepcije pravednosti v. supra pod I., posebice n. 30.

⁵¹ *Lex seu statutum est congrua Dei dispositio, sanctio sancta, virtus altissima quae plurimum potest pro his qui minimum possunt, non quod facta sit seu fieri possit per hominem incarnatum, sed est ore hominis per specialem domini nostri Iesu Christi inspirationem divinitus promulgata*; Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika, Šibenik, 1982, cap. II.; Zadarski statut. Sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563, Zagreb, 1997, cap. III.; cf. i Cvitanić (n. 35) 281.

⁵² Azo, *Summa Institutionum* I, 1.

⁵³ V. Tzitzis (n. 7) 238 sqq; cf. i Paradisi, *Il pensiero politico dei giuristi medievali*, in: idem, *Studi sul Medioevo giuridico*, Vol, I, Roma, 1987, 290.

Istovjetne ideje prisutne su i u kontinentalnoj Hrvatskoj. Svečane izreke o pravednosti zaodjenute u Ulpijanove riječi nalazimo od sredine 13. st. u arengama isprava ugarsko-hrvatskih kraljeva, a nešto kasnije i kod ostalih svjetovnih i duhovnih dostojanstvenika. Tako npr. kralj Andrija II. u arengi jedne isprave iz 1235. izriče da je kralj vrijedan hvale “...*si equitatem diligit, si unicuique ius suum tribuat, si promissionem fidem observet...*”⁵⁴ Sintagmu “*unicuique ius suum tribuat*” naći ćemo rado i u kasnijih kraljeva počev od Andrijina sina Bele IV. pa sve do Matije Korvina.⁵⁵ Tako npr. u uvodu jedne isprave Bele IV. iz 1262. g. čitamo: “*Rex regum et dominus dominantium Deus ad hoc preposuit reges mundo universo, ut in ipsius similitudine quivis in suis regiminibus unicuique petenti ius suum tribuat, iustitia suadente perdita restauret, restaurata conservet...*”⁵⁶ Iznošenje glosatorskih zamisli u ruhu Ulpijanovih riječi ovdje nije slučajno. Naime, u dvorskoj kancelariji Bele IV. djelovao je talijanski magister Gerardus de Parma. Taj je pravnik zastupao na temelju glosatorskih koncepcija oblikovane gibelinske ideje o političkoj prednosti cara nad papom, primjenjujući ih na konkretne odnose Bele IV. s papom Inocentom IV. i drugim crkvenim dostojanstvenicima.⁵⁷ Kralj mora imati *plenitudo potestatis* u stvarima politike, budući da je po izravnoj Božjoj ovlasti najviši zakonodavac i djelitelj pravde u državi.⁵⁸ Nešto kasnije, istu zamisao o vladarima kao neposredno utjelovljenoj božanskoj pravednosti koja svakome nepristrano dodjeljuje njegova prava nalazimo u kontinentalnoj Hrvatskoj

⁵⁴ Cit. Prema: Szilágyi (ed.), *Századok XXXI*, Budapest, 1897, 584; cf. Bónis, *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn*, in: *Ius romanum medii aevi*, Pars V, 10, Mediolani, 1964, 76, posebice n. 328.

⁵⁵ V. izvore navedene u: Bónis (n. 55), 326, posebice n. 328-330.

⁵⁶ Cit. Prema: Szentpétery (ed.), *Regesta rerum stirpis Arpadinae critico-diplomatica*, I-II, Budapest 1923-1961, Nr. 2123; cf. Bónis (n. 55) 76, n. 328.

⁵⁷ O djelovanju tog talijanskog pravnika na dvoru Bele IV. v. Bónis (n. 55) 79 sq., gdje je navedeno nekoliko konkretnih slučajeva u kojima je kralj u spomenutom smislu nastupao *ex plenitudine potestatis*.

⁵⁸ O tim glosatorskim političkim koncepcijama v. supra, posebice literaturu navedenu u n. 45. Međutim, kako je opće poznato, politička stvarnost nije se podudarala s navedenim idejama o vlasti, budući da je već otac Bele IV, kralj Andrija II, već 1222. g. bio prisiljen sazvati Sabor i izdati Zlatnu bulu, čime je ograničena kraljeva vlast u korist plemstva i podijeljena s njime. U tom smislu, u literaturi se zaključuje da se u navedenom razdoblju kraljev *plenitudo potestatis*, usprkos deklaracijama, mogao izvršavati samo iznimno i pod kontrolom plemstva; v. Zlinszky, *Das Recht, erhalten und neu belebt durch römisches Recht, Ungarns Verhältnis zum römischen Recht in der Vergangenheit und in der Gegenwart*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 62 (1994), 63.

izraženu i na nižim razinama vlasti. S tog aspekta posebno je zanimljiva jedna isprava slavonskog bana Nikole iz 1323. kojom vraća Ivanu opatu Topličkom imanje Kralu. To je imanje poklonio kralj Bela tom samostanu, a kasnije je došlo u tuđe ruke. U arengi povelje ponovo je iskazana intimna bliskost vladara s Bogom kao temelj njegove pravednosti: “*Equitas suadet et veritas edocet, quod principes terrarum, qui dei reguntur nutu in celesti Jerusalem tunc potissimum collocantur...*” Vraćanje imanja pak u ruke samostana obrazlaže se na sljedeći način: “*Vnde nos nemini in suo iure deesse velimus, sed potius mediante iuris sententia prolata vnicuique reddere quod est suum...*”⁵⁹ U toj rečenici navedeni su načelni razlozi rješidbe: ban Nikola općenito ne želi nikome uskratiti njegova prava, već svojim odlukama svakome vratiti što je njegovo. Na ovom slučaju možemo dobro vidjeti kako se Ulpijanova definicija pravednosti, u srednjovjekovnoj interpretaciji, koristila kao argument pri rješavanju konkretnog pravnog slučaja.

Na kraju rada ukratko ćemo analizirati mjesto i značenje Ulpijanova određenja pravednosti u prologu Werböczyjeva Tripartita (*Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*) iz 1514. g.⁶⁰ Nastalo pri kraju srednjeg vijeka, ovo najvažnije djelo o ugarsko-hrvatskom pravu u svojem prologu sadržava cijeli omanji traktat o pravednosti kojem Ulpijanovo određenje služi kao ishodište. Određenje je preneseno u njegovoj uobičajenoj srednjovjekovnoj varijanti sa sintagmom “*unicuique tribuens*”.⁶¹ No osim Ulpijanove definicije Werböczy navodi još čitav niz definicija pravednosti preuzetih iz mitološke, filozofske i teološke predaje (Hesiod, Cicero, Aristotel, sv. Grgur Veliki, sv. Jeronim). Od navedenih definicija dvije su napose bliske Ulpijanu. Prva od njih je već citirana i ukratko raščlanjena Ciceronova definicija iz djela *De In-*

⁵⁹ Cit. Prema: Smičiklas (ed.), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Svezak IX. Listine godina 1321-1331, Zagreb, 1911, 137 sq.; cf. Bónis (n. 55) 76, n. 329.

⁶⁰ O Werböczyjevu Tripartitu kao najvažnijem pravnom vrelu ugarsko-hrvatskog prava v. amplius npr. Kadlec, *Verböczyovo Tripartitum. Soukromé právo Uherské i Chorvatské šlechty v něm obsažené*, Prag, 1902, 17 sqq.; Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929, 85 sqq.; idem, *Stjepan pl. Verböcz, veliki učitelj staroga našega prava*, Rad HAZU, knjiga 277 (126), Zagreb, 1943, 74 sqq.; cf. i Hamza, *Das “Tripartitum” von István Werböczy als Rechtsquelle. Ein Beitrag zur Rechtsquellenlehre in der europäischen Rechtsgeschichte*, in: *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete* 24 (1998/1999) 19 sqq.; o prologu Tripartita v. amplius Rady, *The Prologue to Werböczy’s Tripartitum and its Sources*, *English Historical Review* 121 (2006) 103 sqq., s uputama na stariju literaturu o navedenoj problematici.

⁶¹ *Tripart. Prol. I. pr.*; cf. Bónis (n. 55) 76, posebice n. 331.; Rady (n. 60) 114.

*ventione: Iustitia est habitus animi (communi utilitate servata) suam cuique tribuens dignitatem.*⁶² Druga pak potječe od sv. Grgura Velikog: *in rebus humanis summum bonum est, iustitiam colere, et unicuique jura sua servare.*⁶³ Werböczy nadalje, u skladu s antičkom filozofskom i retoričkom tradicijom, dijeli pravednost na dvije vrste: naravnu (*iustitia naturalis*) i zakonsku (*iustitia legalis*). Precizirajući sadržaj naravne pravednosti, taj pravnik još jednom citira Ulpijanovu definiciju.⁶⁴ Navedeni moment čini nam se napose značajnim. On nam otkriva da je Werböczy shvaćao izvorno značenje spomenute definicije, tj. njezine temelje u antičkom učenju o naravnom pravu. Tumačenje Ulpijanova određenja u Tripartitu više nije dakle isključivo sakralno i transcendentno kao u njegovih srednjovjekovnih prethodnika. Vrlina pravednosti iznova je prije svega etička kategorija, njezino svojstveno obitavalište sada nisu samo duše Bogom izabranih vladara, već je po naravi dostižna ljudima racionalnim uvidom.⁶⁵ Ta nova promjena značenja, prema našem mišljenju, korespondira sa značajnim kulturnim i političkim promjenama. Glede kulturnih promjena, ne smije se u navedenom kontekstu previdjeti utjecaj humanističkih i renesansnih ideja na Werböczyja, koje pomiču motrište “s transcendentnog prema ovozemaljskom,

⁶² Trip. Prol. I. 2; o navedenoj Ciceronovoj definiciji v. supra pod 1., posebice n. 8.; čini se da je Werböczy preuzeo navedenu definiciju posredstvom glosatora Akurzija; cf. Accursius, Gl. ad Dig. Vet., 1.1.10 *iustitia: Sed Tullius sic diffinit, Iustitia est habitus animi habitus animi comuni utilitati servata suam cuique tribuens dignitatem...*; v. Rady (n. 60) 115.

⁶³ Trip. Prol. I. 2. Prema Radyjevim recentnim istraživanjima, navedena definicija preuzeta je iz djela Pomerium (Pars Estivalis, no. 91), kojeg je autor Pelbartus de Temeswar (+ 1504), gdje je sačuvana u sljedećoj formulaciji: *Gregorius dicit: Summum bonum est iustitiam colere.* Međutim, drži Rady, navedena formulacija ne potječe izravno od sv. Grgura, već je oblikovana na temelju jednog njegova pisma (Patrologia Latina, 77, col. 1047), koje sadržava sljedeći izričaj: *Summum in regibus bonum est, iustitiam colere*; v. Rady (n. 60) 115.

⁶⁴ Trip. Prol. I. 3. *Duplex est autem iusticia, scilicet naturalis, et legalis. Naturalis est constans, et perpetua voluntas, ius suum (ut praenotatum est) unicuique tribuens...* Citirani tekst preuzet je iz priručnika Summa Legum (1.2), autor kojeg je Raymundus Parthenopeus. Werböczy se koristio njegovim izdanjem objavljenim 1506 g. u Krakowu, v. Rady (n. 62) 116; cf. i Kadlec (n. 60) 38; Bónis, Der Zusammenhang der Summa Legum mit dem Tripartitum, Studia Slavica, 11 (1965), 375 sqq. Navedenu dihotomiju formulirao je na klasičan način već Aristotel u Nikomahovoj etici (Eth. Nic. 5.10; 1134 b 18 sqq.); v. npr. Waldstein, Teoria generale del diritto, Roma, 2001, 64 sqq., s uputama na daljnje izvore i literaturu.

⁶⁵ O Ulpijanovoj definiciji pravednosti u kontekstu klasičnog prava v. supra pod 1.

prema čovjeku kao etičkom, estetičkom, moralnom i političkom biću”.⁶⁶ Glede političkih promjena pak, treba istaknuti da je negdašnja kraljeva *plenitudo potestatis* tijekom vremena postupno ograničavana u smislu formiranja konstitucionalne monarhije, u kojoj vlada načelo, kako i Werböczy napose ističe, da samo kralj i sabor zajedno mogu donositi zakone; navedeni proces dovršen je u prvoj polovini 15. st., pred kraj vladavine kralja Sigismunda.⁶⁷ Kralj stoga više nije zemaljska slika Pantokratora koji jedini može mjerodavno odrediti koja prava kome pripadaju, već samo jedan od ravnopravnih čimbenika u političkoj igri stvaranja zakona i dijeljenja pravde. No tim je promjenama razbijena i srednjovjekovna hijerarhijska slika pravednosti, a kontekst i značenje Ulpijanove definicije u Werböczyjevu Tripartitu daju nam naslutiti na kojoj će paradigmi biti moguće objektivno utemeljiti pravednost kao idealnu svrhu pravnog sustava u novom dobu.

4. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Cilj ovog rada bio je analizirati recepciju znamenite Ulpijanove definicije pravednosti u hrvatskim srednjovjekovnim izvorima. Kako bismo što preciznije mogli odrediti značenje navedene definicije u tom razdoblju, u prvom dijelu rada raščlanili smo njezino izvorno značenje u klasičnom rimskom pravu, s posebnim osvrtom na njezine idejne temelje u antičkoj filozofskoj predaji. U drugom dijelu rada ponajprije smo analizirali istaknuti položaj navedene definicije i njezinih parafraza u proemijima nekoliko srednjovjekovnih dalmatinskih (npr. dubrovačkog, bračkog, hvarskog) i istarskih (npr. novigradskog, porečkog) statuta, pozorno uspoređujući u njima sadržane koncepcije pravednosti (*iustitia*) s koncepcijama elaboriranim u djelima glosatora (Irnerius, Bulgarus, Placentius, Azo). Istim postupkom raščlanjena su i navođenja Ulpijanove definicije pravednosti i njezinih elemenata u kontinentalnoj Hrvatskoj, na koje od sredine 13. st. nailazimo u arengama isprava ugarsko-hrvatskih kraljeva (npr. Andrija

⁶⁶ Cit. Schiffler, Humanizam bez granica. Hrvatska filozofija u europskom obzoru, Zagreb, 1992, 43; o utjecajima humanističkih i renesansnih ideja na Werböczyja v. npr. Zajtay, Sur le rôle du droit romain dans l'évolution du droit hongrois, in: L'Europa e il diritto romano. Studi in memoria di Paolo Koschaker, Vol. II, Milano, 1954, 199 sqq., s uputama na stariju mađarsku literaturu o tom pitanju u n. 4; cf. i Birnbaum, Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century, Zagreb/Dubrovnik, 1993, 19 sqq.

⁶⁷ Trip. II.3; cf. Zajtay (n. 66) 200 sqq.; Lanović (n. 60), op. ult. cit., 92 sq.

II., Bela IV., Matija Korvin), a nešto kasnije i u aktima nižih razina vlasti (npr. slavonski banovi). Na temelju navedene analize može se zaključiti da se Ulpijanovo određenje pravednosti u svijetu srednjovjekovnih pravnih ideja posvema udaljilo od svog izvornog značenja. Ostao je samo njegov vanjski oblik (*nuda verba*) u koje je učitani posvema novi smisao. Vrlina pravednosti više nije kao u antičkoj filozofskoj i pravnoj tradiciji uvid u naravni poredak stvari iz kojeg svaki pojedinac može na temelju razuma razabrati kome pripada koje pravo. Tome nasuprot, pravednost kao vrlina u srednjem je vijeku nadracionalna i transcendentna kategorija, njezin prazvor je u kršćanski shvaćenom Bogu. Prema idealnim koncepcijama izraženim u analiziranim izvorima, živo utjelovljenje te božanske pravednosti su vladari-zakonodavci kao posredovatelji te vrline ljudima putem zakona koji mjerodavno dodjeljuju svakome njegova prava (*lex animata in terris*), a pojedinci pak mogu biti pravedni samo ako imaju potpuni posluš prema takvim vladarskim zakonima. U posljednjem dijelu rada analizirali smo shvaćanje Ulpijanove definicije pravednosti u prologu Werböczyjeva *Tripartita*, zaključujući da se u tom pravnom izvoru Ulpijanovo određenje više ne tumači isključivo u srednjovjekovnom sakralnom i transcendentnom kontekstu, već se vrlina pravednosti, pri čemu ne treba zanemariti utjecaj renesansnih koncepata, iznova shvaća prije svega kao etička kategorija, po naravi dostižna pojedincu racionalnim uvidom. Time je otvoren put za oblikovanje novovjekovnih shvaćanja pravednosti na temelju daljnjih interpretacija Ulpijanove definicije.

Summary

Marko Petrak *

RECEPTION OF ULPIAN'S DEFINITION OF JUSTICE IN CROATIAN MEDIEVAL SOURCES

The aim of the article is to analyze the reception of the famous Ulpian's definition of justice (Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi á Digesta 1.1.10) in Croatian medieval sources. In order to reveal all the essential

* Marko Petrak, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb

nuances of meaning contained in this definition as it was interpreted in the period under consideration, the author analyses its original meaning in classical Roman law, with a special emphasis on its conceptual foundations in Roman philosophical tradition. In the central part of the article, the important role of this definition and its paraphrases in proemia of several medieval Dalmatian (Dubrovnik, Brač, Hvar) and Istrian (Novigrad, Poreč) statutes are analyzed, comparing their concepts of justice (iustitia) with concepts elaborated in the works of glossators (Irnerius, Bulgarus, Placentius, Asus). The same analysis is applied to Ulpian's definitions of justice and its fragments in continental Croatia, which can be found in the arenga of documents of Hungarian-Croatian kings (e.g. Andrew II, Béla IV, Mathias Corvinus), and later in the Acts of lower levels of government (e.g. Slavonian bans). Based on this analysis, the author concludes that, in the world of medieval law, Ulpian's definition of justice developed in the direction which was far from its original meaning. Only its external form (nuda verba) remained, with a completely new meaning. As opposed to the Roman philosophical and legal tradition, the virtue of justice is no longer seen as an insight into the natural order of things where every individual can understand who is entitled to which right on the basis of reason. The medieval justice is a supranational and transcendental category, and its first source is Christian God. According to the ideal conceptions expressed in the analyzed sources, rulers- legislators are the living embodiment of divine justice as mediators of this virtue to men by means of laws which assign appropriate rights to everybody (lex animata in terriis). Individuals can be just only if they obey laws established by rulers. In the end, the author analyses the interpretation of Ulpian's definition of justice in the prologue of Wörbeczy's Tripartite, and concludes that in this source Ulpian's definition is not interpreted any longer exclusively in the sacral and transcendental context, but the virtue of justice is understood again as an ethical category which an individual can understand by rational insight; the impact of the Renaissance concept should not be underestimated in this respect.

Key words: Ulpian, justice, Roman law, Middle Ages, Croatia

Zusammenfassung

Marko Petrak **

DIE REZEPTION DER GERECHTIGKEITSDEFINITION VON
ULPIAN IN DEN KROATISCHEN MITTELALTERLICHEN QUELLEN

Das Ziel der vorliegenden Arbeit ist es, die Rezeption von Ulpians berühmter Gerechtigkeitsdefinition (Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi - /Digesta 1.1.10 pr./) in den kroatischen mittelalterlichen Quellen einer Analyse zu unterziehen. Um alle wesentlichen Bedeutungsnuancen der genannten Definition im betreffenden Zeitraum vollständig offen zu legen, analysiert der Autor zu Beginn ihre ursprüngliche Bedeutung im klassischen römischen Recht unter besonderer Berücksichtigung ihrer ideellen Grundlage in der antiken philosophischen Überlieferung. Im zentralen Teil der Arbeit untersucht der Autor zunächst den hohen Stellenwert dieser Definition und ihrer Paraphrasen in den Proemien einiger mittelalterlicher dalmatinischer Statuten (z. B. von Dubrovnik, Brač, Hvar) wie auch istrischer (z. B. Novigrad, Poreč), indem er einen akribischen Vergleich der darin enthaltenen Gerechtigkeitskonzepte (iustitia) mit den von den Glossatoren (Irnerius, Bulgarus, Placentius, Azo) elaborierten anstellt. Demselben Ansatz folgend, werden auch die Zitate der Ulpianschen Gerechtigkeitsdefinition und ihrer Fragmente in Kontinentalkroatien erörtert, die seit Mitte des 13. Jh.s in den Arengen der Urkunden der ungarisch-kroatischen Könige (Andreas II., Bela IV., Matthias Corvinus) und etwas später auch in den Akten untergeordneter Obrigkeitsstufen anzutreffen sind (z.B. der slawonischen Banus). Aufgrund der erstellten Analyse kann der Autor schließen, dass sich die Gerechtigkeitsdefinition Ulpians in der rechtlichen Ideenwelt des Mittelalters von ihrer ursprünglichen Bedeutung weit entfernt hat. Geblieben ist lediglich die äußere Form (nuda verba), der ein völlig neuer Sinn verliehen wurde. Die Tugend der Gerechtigkeit ist nicht mehr wie in der antiken Philosophie und Rechtstradition Einsicht in die natürliche Ordnung der Dinge, aus der jeder Einzelne vernunftmäßig erkennen kann, wem welches Recht zusteht. Demgegenüber ist die Gerechtigkeit als Tugend im Mittelalter eine suprarationale, transzendente Kategorie, ihr Ursprung ist ein christlich verstandener Gott. Der den analysierten Quellen zugrunde liegenden ideellen Begrifflichkeit zufolge sind die gesetzgebenden Herrscher die lebendige Verkörperung dieser göttlichen Gerechtigkeit, da sie diese Tugend durch jedem seine Rechte

** Dr. Marko Petrak, Professor an der Juristischen Fakultät, Universität Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb

zuweisende Gesetze (*lex animata in terris*) vermitteln, während der Einzelne nur gerecht sein kann, indem er sich solchen Herrschergesetzen völlig unterwirft. Im abschließenden Teil der Arbeit analysiert der Autor das Verständnis der Gerechtigkeitsdefinition Ulpians im Prolog zu Werboczy's *Tripartitum* und kommt zu dem Schluss, dass die genannte Rechtsquelle Ulpian's Definition nicht mehr ausschließlich im mittelalterlichen und transzendenten Kontext deutet, sondern dass die Tugend der Gerechtigkeit, sicherlich nicht zuletzt unter dem Einfluss der Konzepte der Renaissance, erneut vor allem als ethische Kategorie verstanden wird, die ihrer Natur gemäß jedem Einzelnen durch rationale Einsicht zugänglich ist.

Schlüsselwörter: Ulpian, Gerechtigkeit, römisches Recht, Mittelalter, Kroatien